

LUCIE SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
nám. J. Palacha 2; 116 38 Praha 1
tel. (+420) 221 619 215
e-mail: lucie.rimalova@ff.cuni.cz

KONCEPTUALIZACE LIDSKÉHO VĚKU V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ A JEJÍ REFLEXE VE VEŘEJNÉM DISKURSU¹

KLÍČOVÁ SLOVA: člověk, věk, životní fáze, jazykový obraz světa, konceptualizace
SŁOWA KLUCZOWE: człowiek, fazy życia, językowy obraz świata, konceptualizacja
KEYWORDS: human being, age, phases of life, linguistic picture of the world, conceptualization

CONCEPTUALIZATION OF HUMAN AGE IN CONTEMPORARY CZECH AND ITS REFLECTION IN PUBLIC DISCOURSE

ABSTRACT: The contribution analyses conceptualization of human age and its periods in contemporary Czech and their reflection in selected types of public discourse, especially in printed media. It discusses the delimitation of childhood, young age, adulthood and old age in the given material and focuses on factors that influence communication about these periods of human life. The data under analysis are taken from selected printed journals and from the Czech National Corpus.

ABSTRAKT: Příspěvek se zabývá konceptualizací lidského věku a jeho periodizace v současné češtině a reflexí této problematiky ve vybraných typech veřejného diskursu, zejména v tištěných publicistických textech. Ukazuje, jak jsou v daných komunikátech ztvárňovány hranice dětství, mládí, dospělosti či stáří, a zkoumá, jaké faktory komunikaci o těchto obdobích ovlivňují. Analyzovaným materiálem jsou data získaná vlastní excerpcí denního tisku a data z korpusů Českého národního korpusu.

¹ Vzniklo s podporou projektu Progres Q10, *Jazyk v proměnách místa, času, kultury*.

1. Úvod

Konceptualizace lidského věku je složitým systémem, a to jak v oblasti odborné, tak v teoriích „naivních“ (laických). Pohled na členění lidského věku a na jeho období se navíc proměňuje v čase². Odborné periodizace typicky kombinují různá kritéria biologická, psychologická a sociální a usilují o komplexní uchopení dané problematiky (základní přehled viz např. Šimíčková-Čížková a kol. 2008). Zájem výzkumníků různých oborů přitahují také otázky vymezení jednotlivých konkrétních období lidského života, popř. proměny jejich vnímání a hodnocení, a to u různých sociálních skupin i v různých kulturách; srov. např. Blattere (2010) a Pitti (2017) k obdobím mládí a dospělosti nebo Butakova (2018) ke konceptualizaci stáří.

Ovšem i teorie „naivní“, o něž se mluvčí opírají v každodenní komunikaci, mohou být dosti složité a ovlivněné množstvím faktorů. Je také zřejmé, že každodenní („neodborná“) komunikace o lidském věku obvykle není pouhým vyjádřením počtu prožitých let, ale dotýká se rovněž různých aspektů hodnotících (i sebehodnotících) a stereotypizace.

V tomto příspěvku se zaměříme na otázku, jak je v současné „české“ veřejné komunikaci konceptualizován lidský věk a jeho periodizace (tj. různá životní období vymezená věkem), jaké faktory ovlivňují užívání tzv. věkově specifických výrazů (viz dále) a zda je v současnosti možné v užívání daných výrazů sledovat nějaké proměny. Vzhledem k omezenému rozsahu studie se budeme zabývat především hranicí mezi „ne-dospělostí“ („dětstvím“, „mládím“) a dospělostí, a to u mužů i u žen. Soustředíme se na současné komunikáty publicistické zveřejněné především v tištěných médiích, zejména denním tisku. K rozhodnutí zabývat se tímto typem komunikátů nás vedlo přesvědčení, že to, jak jsou jisté skutečnosti zobrazovány v rozmanitých diskurzech veřejných, k nimž zkoumané komunikáty patří, může ovlivňovat vnímání daných skutečností u jednotlivých členů společnosti, jejich chování v různých komunikačních situacích a také se podílet na utváření různých obecněji sdílených norem.

Materiál pro analýzu čerpáme z vlastní excerptce denního tisku (deníky *Mladá fronta DNES*, *Lidové noviny*, *Hospodářské noviny*; vždy řada náhodně zvolených vydání z období duben až srpen 2018)³ a z korpusů Českého národního korpusu SYN2000 (Čermák a kol. 2000)⁴, z něž byl pro analýzu vytvořen subkorpus

² Srov. např. proměny ve vymezení a vnímání stáří.

³ Záměrně jsme pro vlastní excerptci vybrali deníky tzv. seriózní, v analyzovaných subkorpusech korpusů SYN2000 a SYN2015 je však zahrnuto i jisté množství dokladů z tisku tzv. bulvárního. Komunikace o věku v tzv. bulvárním tisku má svá specifika a zasloužila by si detailnější zvláštní analýzu.

⁴ Korpus SYN2000 je referenční reprezentativní korpus psaných textů převážně z let 1990–1999 o velikosti 100 milionů textových slov; dostupný přes <http://www.korpus.cz> (srov. <http://wiki.korpus.cz/>)

obsahující pouze texty publicistické, a SYN2015 (Křen a kol. 2015)⁵, z něž byl pro analýzu vytvořen subkorpus obsahující publicistické texty označené autory korpusu jako „noviny“. Data analyzujeme metodami obvyklými pro výzkumy jazykového obrazu světa.

2. Vyjadřování o věku člověka v současné češtině

V současné češtině je mnoho možností, jak věk nějakého člověka vyjádřit⁶. Je možné přímo či nepřímo uvést kalendářní věk (např. *má 29 let, je mu 29, narodil se v roce 1989*). Lze využít označení charakteristická pro osoby jistého věku (např. *dítě, senior*; výrazy mohou být i genderově rozlišené, např. *holka, kluk*) – ta jsme se rozhodli označovat jako věkově specifické výrazy a soustředíme se na ně v naší analýze (viz dále). Objevují se ale i výrazy, které samy o sobě věk nevyjadřují, jsou však s jistým věkem obvykle asociovány (srov. označení *student* asociující mládí). Víme také, že pro označení některých životních období či osob jistého pohlaví a věku v současné češtině není dostatečný repertoár prostředků⁷. Některé oblasti (např. legislativa, sport, školství či různé vědní obory) využívají také specifická, obvykle terminologizovaná označení⁸.

V běžné, neodborné každodenní interakci má na vymezování věkových či životních období člověka, jejich hodnocení i komunikaci o nich vliv řada faktorů. Mezi ovlivňující faktory mohou patřit individuální charakteristiky a preference mluvčího i tzv. relativní vnímání věku, tj. vztahování věku jiných osob k věku

doku.php/cnk:uvod). Je složen z textů tří základních skupin: beletrie (15 %), oborová literatura (25 %), publicistika (60 %) (<http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2000>).

⁵ Korpus SYN2015 je referenční reprezentativní korpus psaných textů převážně z let 2010–2014 o velikosti 100 milionů textových slov; dostupný přes <http://www.korpus.cz> (srov. <http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:uvod>). Je složen z textů beletrie (40 %), oborové literatury (27 %) a publicistiky (33 %) (<http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2000>). V rámci publicistiky zahrnuje celostátní i regionální publicistiku s důrazem na zpravodajství a tzv. volnočasovou publicistiku v podobě různých časopisů (podrobnosti viz http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:klasifikace_textu_syn2015).

⁶ Označení pro lidský věk prošla v češtině i dalších jazycích také zajímavým vývojem historickým, viz Havlová (2017/1963), srov. též Rejzek (2016).

⁷ Srov. např. jistá stylistická či jiná omezení v užívání substantiv *mládež, teenageři, dorostenci, dospívající, náctiletí* či nejistotu, jak v každodenní komunikaci oslovovat neznámé ženy, které nejsou již mladé, nebo mladé muže.

⁸ Srov. např. *batole* v medicíně či psychologii, *dítě* v legislativě (např. termín *nezaopatřené dítě*, který může v případě studujících vysokých škol zahrnovat osoby až do věku, kdy v každodenní komunikaci již za děti pokládány nejsou), různé pojetí žáka v kontextu školství a v kontextu sportu nebo skutečnost, že v oblasti sportu se objevuje označení *dorostenec*, které je v jiných kontextech již zastaralé.

mluvčího (konceptualizujícího subjektu)⁹. U některých osob (patrně především vyššího věku) může na vyjadřování se o věku působit také tzv. fenomén popření věku, tj. neochota mluvčího (konceptualizujícího subjektu) připustit si svůj věk (k tomu srov. např. Sýkorová 2009, s. 152). Některé výzkumy přitom ukazují, že věk je zvláště silnou součástí identity člověka zejména v období mládí a stáří (např. Sýkorová 2009). Vliv mají rovněž rozmanité faktory kulturní a sociální, včetně zdvořilosti, tabu¹⁰ a tzv. věkových norem (např. Vidovičová – Gregorová 2007), stereotypů či předsudků¹¹. Stereotypy, normy či předsudky mohou být genderově specifické (viz též dále).

3. Konceptualizace lidského věku v současných česky psaných tištěných médiích

V současných česky psaných tištěných médiích je, podobně jako v jiných typech komunikátů, lidský věk ztvárňován rozmanitými způsoby. Naše excerpce z denního tisku (viz 1. výše) poukazuje na několik výrazných tendencí v užívání tzv. věkově specifických označení v tomto typu komunikátů:

- a) „Váha“ různých hodnot lidského věku není stejná – některé hodnoty jsou vnímány jakou významnější než jiné (viz 3.1.).
- b) Existují rozdíly mezi vnímáním věku ženy a věku muže – např. táž hodnota věku může být u osob různého pohlaví hodnocena odlišně (viz 3.2.).
- c) Věkově specifické výrazy mohou v daných komunikátech sloužit k vyjádření různých druhů evaluace (viz 3.3.).

Domníváme se také, že se v současnosti v některých případech užívají věkově specifická označení vyjadřující ne-dospělost o osobách starších, než bývalo obvyklé dříve (viz 3.4.). (Tento jev by mohl souviset s mimojazykovými skutečnostmi, jako je možný posun hranice mezi ne-dospělostí a dospělostí do vyššího věku, daná otázka však přesahuje možnosti naší analýzy.)

Témata uvedená sub a), b) a c) jsme zkoumali kvalitativní analýzou námi excerpovaného materiálu z denního tisku (viz 1.) zaměřenou na postižení výrazných

⁹ Např. pro desetiletého člověka může být třicetiletý člověk „starý“, ale pro osmdesátiletého „mladý“; šedesátnice může označovat své kamarádky jako *holky* atp.

¹⁰ Srov. např. zdvořilostní doporučení nabádající k opatrnosti při komunikaci o věku žen.

¹¹ K této problematice srov. např. různé představy o tom, kdo je na co „moc starý“ či „příliš mladý“. Srov. též rozmanité podoby „kultu mládí“ v konfrontaci se skutečností, že současná (česká) populace stárne.

tendencí, které se v daném materiálu objevily. Pro téma poslední jsme zvolili ilustrační sondu vycházející z korpusů SYN2000 a SYN2015 (viz 1. a 3.4.).

Je třeba ještě uvést, že věkově specifické výrazy (viz 2.), na něž se v naší analýze soustřeďujeme, se v daném materiálu nemusely objevit ve všech svých možných významech. V jiných kontextech (typicky např. v neformální každodenní komunikaci) mohou vystupovat i ve významech či funkcích jiných, s dalšími příznaky stylovými či expresivními¹².

Těž je nutné zmínit, že výše uvedené jevy se v námi zkoumaných kontextech opakovaly a jevily se jako relativně výrazné. Setkali jsme se však i s případy, kdy se dané tendence neprojeví, popř. se vyskytly různé protipříklady, což souvisí mj. s rozmanitostí zkoumaného materiálu a s variabilitou na straně autorů i předjímaných čtenářů. Zároveň nepochybně nejde o jevy specifické pro analyzované publicistické texty, ale o projevy s obecnější společenskou platností (srov. zejména tendence sub a) a b) výše), které zasahují i jiné komunikační situace (a bylo by vhodné je i v jiných kontextech zkoumat).

3.1. Relativní „váha“ různých hodnot lidského věku

V textech, které jsme excerpovali (viz 1.), jsou typicky ztvárněována jako významnější a s vyšší „psychologickou vahou“ tzv. kulatá výročí, a to zejména výročí od 30 let výše¹³. V některých případech jsou zvýznamňována i výročí tzv. půlkulatá a u osob vysokého věku může pak být vnímán jako „důležitý“ každý rok (tato tendence je výrazná po 100. narozeninách dané osoby, někdy však již po narozeninách devadesátých, popř. i dříve). Občas se věk jisté osoby stane „důležitý“, pokud náhodně dojde ke shodě se „stářím“ události, která je vnímána jako významná (srov. různé texty tematizující to, že daná osoba ještě pamatuje jistou událost, že se narodila v roce, kdy se stalo či vzniklo něco podstatného atp.)¹⁴.

Dosažení věku, který je vnímán jako „významný“, vede často k zvýšení zájmu daných periodik o příslušnou osobu (především u osob veřejně známých) a k explicitnímu komentování daného věku v textech (může se vyskytnout i v textech o osobách, které nejsou obecněji známé). Výrazným typem komunikátů, v nichž se s těmito projevy setkáme, jsou rozhovory či rozmanité texty publikované u příležitosti kulatých narozenin známých osobností. Typicky se v nich

¹² Srov. např. rozmanitost neformálního označování blízkých osob či užívání věkově specifických výrazů typu *kluk, chlapec, muž, mužskej, dívka, holka, žena, ženská* aj. k označení partnera či partnerky.

¹³ Spodní hranice komunikace o lidském věku je ovlivněna také tím, že u osob, které nejsou zletilé, existuje větší regulace toho, jaké údaje o nich mohou být zveřejněny.

¹⁴ Např. v roce 2018 se tímto mechanismem dostalo zvýraznění věku osob, které se narodily v době vzniku samostatného československého státu, tj. v roce 1918.

(mj.) tematizuje to, jak daná osoba svůj věk reflektuje. V excerpovaném materiálu je přitom patrná tendence hodnotit zvyšování věku směrem k hodnotám, které již nebývají vnímány jako mládí či které bývají řazeny do stáří, jako proces spíše nevíтанý a doprovázený negativními konotacemi (v různých rozhovorech se pak např. objevují otázky, jak daná osoba svůj věk snáší atp., viz ukázkou 2 dále). Nepochybně to souvisí s tendencí vnímat stárnutí a stáří negativně.

Vyšší váhu příkládanou kulatým životním výročími i tendenci hodnotit stárnutí negativně můžeme ilustrovat následujícími dvěma ukázkami, které se obě vztahují k narozeninám padesátým. I když je každá ovlivněna tím, že patří k jinému žánru (úvaha či fejeton v případě prvním, interview v případě druhém), v obou se mj. zvyrazňuje skutečnost, že mít padesát let není něco, z čeho by příslušné osoby měly radost, že jde o věk, který daní lidé vnímají jako přelomový, nebo že nadcházející část života očekávají spíše s obavami, s výhledem na jeho konec:

- (1) Slavit čtyřicátiny je depresivní, protože jste hrozně starý mladý člověk. V padesáti jste hrozně mladý starý člověk. A když vezmeme v úvahu úbytek duševních schopností, není zas tak těžké si vsugerovat, že všechno ještě máte před sebou.
(Miloš Čermák: *Když vám bude padesát a jste muž, můžete si gratulovat. Jste na konci nejnebezpečnější dekády svého života.* Hospodářské noviny 20.–22.4.2018, s. 24)
- (2) Jak snášíte, že váš věk už několik dní začíná číslovkou pět?
Špatně. Nemyslela jsem si, že to bude tak zlomové. Zažívám přechod ve všech nuancích toho slova včetně přechodu tvůrčího. Jsem už trochu unavený klaun. Říkám si, že mám před sebou třeba jen deset let v relativním zdraví. A to už si jedna musí vážně rozmyslet, čím ty poslední akční roky naplní. Jestli něčím, co si užije podle svého, nebo něčím takzvaně smysluplným, až bohudíky.
(Ivana Karásková: *Ester Kočíčková: Trošku unavený klaun.* Magazín MFDnes, 3, 2018, s. 6)

3.2. Rozdíly ve vnímání věku ženy a muže

Dalším jevem, který se v námi excerpovaném materiálu (viz 1.) objevil, je tendence vnímat obdobné hodnoty věku jinak, týkají-li se muže, a jinak, vztahují-li se k ženě. I když vnímání vlastního věku a vlastního stárnutí je záležitostí velmi individuální a komunikace o věku a stárnutí ve veřejném diskursu je také ovlivněna mj. řadou komunikačních strategií souvisejících např. s budováním vlastního veřejného sebeobrazu (sebestylizace), můžeme snad zjednodušeně shrnout, že u žen bývá konec „mládí“ či začátek „stáří“ kladen do nižšího věku než u mužů a zvyšování věku u žen bývá doprovázeno patrně větším množstvím negativních konotací než u mužů. Obojí je dle nás součástí obecnějších tendencí, které se projevují i v jiných kontextech a které byly opakovaně diskutovány v rozmanitých

výzkumech orientovaných genderově, sociologicky aj. (příklady viz např. v práci Hasmanová Marhánková 2008). Jedním z užívaných vysvětlení¹⁵ podobných jevů je, že u žen bývá v rámci různých stereotypů kladen důraz více na mládí a krásu a s jejich „ztrátou“ u nich zřejmě dochází k výraznějšímu poklesu statusu než u mužů¹⁶; zkoumání tohoto problému však přesahuje možnosti naší studie.

I když kvantifikace je v případě námi excerpovaného materiálu obtížná, lze snad sumarizovat, že v textech, které se týkají žen (typicky v různých rozhovorech v přílohách pro ženy atp.), se můžeme často setkat otázkami, jak dané ženy „snášejí“ či „prožívají“ to, že jim již bylo 30, 40, 50 (popř. více) let, jak se s rostoucím věkem „vyrovňávají“. Tematizuje se také to, jak si udržují tělesný vzhled, „krásu“ či jak o sebe pečují. Komunikace o podobných tématech přitom může být „zjemněna“ zmínkami o tom, že daná žena výborně vypadá, že by jí jiní daný věk „nehádali“ atp. U mužů se naopak zdá, že věk je podobným způsobem ztvárněn méně často. V různých rozhovorech s muži se tak např. spíše než otázky po fyzickém vzhledu či fyzické kondici (výjimkou bývá komunikace o aktivním sportování) objevují dotazy směřované např. k tomu, komu daný muž předá svou firmu. V případě mužů i žen však je patrně jistým tabu komunikace o úbytku duševních sil. (Uváděno ale bývá např. to, že osoba vysokého věku vykazuje duševní svěžest, která je v daném věku již neobvyklá; viz dále 3.3.).

Domníváme se, že odlišné vnímání téhož věku a vliv genderových stereotypů se do jisté míry (a přes individuální rozdíly mezi autory a přes žánrovou různost) projevuje také ve výše uvedených dvou ukázkách (1 a 2). Oba autoři se vyjadřují k téže skutečnosti, oba s jistou nadsázkou, ale každý z textů má jiné vyznění: První, napsaný mužem, usiluje o vtipnost a zábavnou pointu. I když se autor o daném věku nevyjadřuje pozitivně, nezmiňuje podrobně jeho záporné stránky, nezdurazňuje „slabost“ atp. Podobné komunikační chování můžeme vnímat jako v souladu s tradičním stereotypem muže jako silné osoby, která „nenaříká“. Druhý text, v němž je uváděna odpověď ženy, obsahuje již i zmínky o negativěch, únavě a pocitu krátkého se života. Můžeme si však všimnout, že i žena se vyhnula komunikaci o některých rysech spojovaných se stereotypem stárnutí u osob jejího pohlaví, např. nehovoří přímo o proměnách vzhledu.

3.3. Věkově specifické výrazy jako prostředky vyjádření hodnocení

Výraznou tendencí v námi excerpovaném materiálu (viz 1.) je také využívání některých věkově specifických označení jako prostředků evaluace, přičemž tato tendence má několik podob.

¹⁵ Ne všichni badatelé s ním ale souhlasí, srov. diskusi v Hasmanová Marhánková (2008).

¹⁶ Srov. také různé frazémy typu *muži nestárnou*, *muži zrají* či analýzu jazykového obrazu *panny a baby* v Christou (2016).

Jedním ze způsobů je takové užití věkově specifických výrazů, které zdůrazňuje výjimečnost jisté osoby. V této funkci jsou věkově specifické výrazy především prostředkem, který napomáhá zdůraznit rozdíl mezi očekáváními, která jsou s daným věkem spojena (tj. věkovými normami), a věkem dané osoby. V textech se objevují dvě základní podoby této strategie: V případě, kdy jistá osoba (typicky nízkého věku) prokáže nějaký mimořádný či pozoruhodný výkon očekávaný spíše ve vyšším věku, je věkově specifickým výrazem zdůrazněn její nízký (nižší) věk, a existuje-li výběr z více věkově specifických výrazů, pak autor textu volí spíše označení typické pro věk nižší. (Obvyklým příkladem tohoto typu jsou informace o dětech či mladých lidech, kteří vykonali něco, co je očekáváno od starších nebo zkušenějších osob.) Druhá podoba se pak týká případů, kdy je s příslušnou osobou (obvykle vyššího věku) spojen nějaký mimořádný a kladně hodnocený výkon očekávaný spíše ve věku nižším. Projevuje se pak tendence zdůraznit její vyšší věk a užít (je-li možný výběr) spíše věkově specifický výraz zdůrazňující vyšší věk. (Typicky jde v tomto případě o informace o osobě vysokého věku, která podává výkony v daném věku neobvyklé a typické spíše pro osoby mladší.)

Příklad tohoto typu evaluace, a to v podobě vyjádření evaluace pomocí zvýraznění nízkého věku osoby, dokládá níže ukázka 3 (srov. označení *německé dítě*, ale také např. formulaci *teprve třináctiletý*, která má obdobnou funkci):

- (3) Teprve třináctiletý německý šachista Vincent Keymer vyhrál největší otevřený turnaj v Evropě s fantastickým výkonem osm bodů z devíti partií. [...] Německé dítě je ale nejen velmi dobrým šachistou s ostrým taktickým postřehem, ale je také zjevně velmi pevné a sebevědomé.

(Pavel Matocha: *Léko cvičí šelmu*. Lidové noviny 17. 4. 2018, s. 20)

Další způsob spojení věkově specifických výrazů a evaluativní funkce je specifický pro kontexty, v nichž se hovoří (v širokém smyslu) o obětech a vinících, jako jsou např. informace o různých trestných činech, dopravních nehodách atp. Pokud je možné v daných případech volit z více věkově specifických označení, v řadě případů se projevuje tendence označovat oběti spíše výrazem evokujícím věk, který je spojen s konotacemi větší zranitelnosti, křehkosti, nevinnosti, menší zodpovědnosti atp. Může tak být zdůrazněna nedospělost, dětský věk či naopak věk vysoký (srov. např. konotace výrazů jako *mladík*, *dívka*, *senior*). Naopak u těch, kteří jsou ztvárněni jako zodpovědní za nějaký negativně hodnocený akt, bývá tendence užívat výrazy neutrální (např. *muž*, *žena*) a výrazy konotující spíše dospělost, plnou zodpovědnost atd.

Volbu věkově specifických výrazů lze v podobných případech hodnotit jako součást komunikační strategie, která může ve čtenářích budit výraznější reakce. Např. zpráva, že bylo ublíženo dítěti, může vyvolávat silnější emoce, vzbuzovat větší soucit s obětí či větší potřebu osobu chránit atp., než zpráva, že bylo stejně ublíženo

dospělému. Označení viníka výrazem zvýrazňujícím dospělost pak např. konotuje větší zodpovědnost za daný čin a možná tlumí pokusy jej a jeho čin nějak „omlouvat“.

Zvýraznění „zranitelnějšího“ věku u obětí ilustruje např. následující ukázka (4). Text zmiňuje čtyři osoby podobného věku, které jsou identifikovány jako *mladí lidé*. U dvou, pro něž následky události nebyly vážné, je dále v textu zvoleno označení neutrální, a to z hlediska věku i hodnocení (*dva lidé*). U dvou, pro něž byly následky tragické, je však zdůrazněno pomocí věkově specifických výrazů mládí až dětství (*dívka, chlapec*). Hodno pozornosti je to, že u osoby označené jako *dívka* je uveden věk 27 let, což je věk, který nebývá pokládán za dětský či nedospělý, ale patří tradičně již do dospělosti:

- (4) Ukryté schránky, které se loví pomocí satelitní navigace, přivedly v sobotu do tunelu Motolského potoka čtveřici mladých lidí. Spláchla je tu přívalová vlna způsobená bouřkami a mohutnými dešti. Dva lidé skončili s odřeninami v nemocnici. Sedmadvacetiiletou dívku našli v sobotu večer policisté utonulou pod Jiráskovým mostem, po chlapci potápěči stále pátrají.
(Lidové noviny 12. 6. 2018, s. 4.)

Věkově specifické výrazy jako prostředek evaluace se však objevují i v dalších kontextech a autor jimi (ne nutně vědomě) může vyjadřovat svůj postoj k označované osobě. V případě osob hodnocených pozitivně můžeme sledovat např. snahu užít výrazy neutrální či výrazy s pozitivními konotacemi. Objevují se také různé strategie, jak případné negativní konotace věkově specifického výrazu zmírnit, např. volbou deminutivní formy¹⁷. V případě osob hodnocených negativně autor naopak může zvolit i věkově specifický výraz s negativními konotacemi – srov. např. označení *hradní stařec* v následující ukázce 5 nebo označení *kluk* konotující nezodpovědnost, nevyzrálou atp. v ukázce 6:

- (5) Vyhlásit je [= předčasné volby] bez spolupráce hradního starce je krajně obtížné, vyžaduje to ochotu poslanců rozpustit se a tím pádem vystavit nejistotě znovuzvolení;
(Jaroslav Veis: *Kulatý čtverec české politiky*. Lidové noviny 14. 4. 2018, s. 10)
- (6) Že se mladí za volantem rádi předvádějí, potvrzuje i majitel další pražské autoškoly Jiří Bečvář. „Alespoň rok poté, co člověk dostane řidičák, by měl řídit pouze s dospělým spolujezdcem. Mohu potvrdit z vlastní zkušenosti, že když jede devatenáctiletý kluk sám nebo se svými vrstevníky, chová se jinak, než když vedle něj sedí dospělý;“ uzavírá.
(Mladá fronta DNES 9. 7. 2018, s. 16)

¹⁷ Srov. např. označení britské královny souslovím *vitální stařenka* v internetovém textu o tom, že slaví 92. narozeniny (materiál mimo námi analyzovaná data; <https://www.prozeny.cz/clanek/kralovna-alzbeta-ii-slavi-92-let-44263?dop-ab-variant=&seq-no=1&source=hp>; cit. 21. 4. 2018).

3.4. Možné posuny v komunikaci o hranicích životních období

Všimli jsme si také, že v řadě dokladů, které využívají věkově specifické výrazy k vyjádření hodnocení, autoři volí mezi označením spojovaným s mládím či nedospělostí na jedné straně a označením pro osoby dospělé či označením věkově neutrálním na straně druhé. V některých textech nám přišlo nápadné, že jistá osoba je označena výrazem typickým pro ne-dospělé, přestože v kontextu byl uveden její věk, který by za dospělý již pokládán být mohl či měl (viz *dívku* ve věku 27 let v ukázce 4 výše). Na základě zkušeností z naší excerpce a také z pozorování dalších komunikátů jsme dospěli k domněnce, že se v současnosti v podobných komunikátech často umisťuje hranice „mládí“ do vyššího věku, než tomu bylo dříve. Položili jsme si proto otázku, zda lze v daném typu textů sledovat jistý „pohyb“ v užívání některých věkově specifických výrazů, a to zejména při vymezování hranice mezi ne-dospělostí a dospělostí a v konceptualizaci vztahu mezi mládím a dospělostí. Tuto domněnku jsme se rozhodli porovnat s malou korpusovou sondou.

Pro korpusovou sondu jsme vytvořili v rámci korpusů SYN2000 (Čermák a kol. 2000) a SYN2015 (Křen a kol. 2015) dva subkorpuse s texty publicistickými (u korpusu SYN2015 ještě zúženými na „noviny“, tj. materiál podobný materiálu z naší vlastní excerpce; viz též 1.). V obou subkorpusech jsme pak vyhledávali kontexty, v nichž se objevilo spojení adjektiva typu *20letý* (tj. adjektiva přesně specifikujícího věk) se substantivním označením osoby, a to v libovolném tvaru a nikoli nutně bezprostředně u sebe. Ze substantivních označení nás zajímaly především výrazy věkově specifické (*muž, mladík, žena, dívka, dítě* aj.). Prozkoumali jsme, jak jsou v tomto kontextu označovány osoby ve věku 10–35 let a výběrově i osoby starší (tuto část analýzy ale ponecháváme nyní stranou). Srovnávali jsme, kolik dokladů o osobách různého věku se objevilo, kolik jich bylo u každé věkové kategorie o ženách, kolik o mužích, jakými substantivy byly osoby daného věku označovány a zda se projevují nějaké rozdíly mezi označováním mužů a žen, pokud jde o užívání věkově specifických výrazů konotujících ne-dospělost a dospělost. Srovnáním výsledků z obou subkorpusů jsme se pak pokusili zachytit případný pohyb v užívání daných označení, který mohl nastat během cca 15 let, o něž je korpus SYN2015 novější. Jsme si přitom vědomi skutečnosti, že naše analýza se týká jen jednoho kontextu a pro obecnější závěry by bylo třeba zkoumat i kontexty další.

Sonda do příslušného subkorpusu korpusu SYN2015 přinesla následující výsledky:

- a) Z daného věkového rozpětí a v daném kontextu byly nejčastěji zmiňovány osoby ve věku 19–34, o nichž se objevilo vždy přes 40 zmínek. Nejvíce zmínek bylo o osobách ve věku 22 let (66 výskytů), nejméně o desetiletých

- (1 výskyt), jedenáctiletých (7) a dvanáctiletých (8). Omezení zmínek o osobách, které nejsou zletilé, je jistě ovlivněno i zákony, které mají chránit jejich soukromí, naopak vyšší počet výskytů ve věku přibližně po dvacítce může souviset s více faktory, které by bylo třeba zkoumat jinou metodou. (Může jít např. o vliv toho, že dané osoby jsou oproti jiným věkovým skupinám aktivnější, že vyvíjejí aktivity, které jsou pro autory daného typu komunikátů „zajímavé“, ale vliv může mít např. i zdvořilost – např. vliv jistého tabu hovořit o věku starších lidí, popř. žen; viz též dále.)
- b) V daném materiálu byly častěji zmiňováni muži než ženy, přičemž rozdíl byl někdy až trojnásobný či čtyřnásobný ve prospěch mužů (např. mezi osobami ve věku 22 let bylo zmíněno 51 mužů a 15 žen, u osob ve věku 28 let to bylo 35 mužů a 9 žen). Opět bychom se mohli ptát po příčině těchto rozdílů (a opět bychom je museli zkoumat jinými metodami – nabízí se např. úvaha, zda má na daný výsledek vliv právě faktor zdvořilosti, zda jsou muži a ženy daného věku jinak aktivní či zda komunikáty daného typu preferují komunikovat obsahy týkající se spíše mužů daného věku než žen).
- c) Nejčastějšími označeními osob mužského pohlaví byla substantiva *muž* (užíváno u osob ve věku 17 let a více), *mladík* (o osobách ve věku 17–28 let, ojediněle i 30 a 32 let), *chlapec* (11–18 let, ojediněle 24 let), *kluk* (spíše ojedinělé výskyty u osob ve věku 15, 17, 23, 25 let). Objevila se i rozmanitá označení jednotlivá, např. *školák* (o osobě ve věku 13 let), *hoch* (14 a 19 let), *teenager* (15 let), *mladistvý* (16 let), *mladíček* (19 let).
- d) Nejčastějšími označeními osob ženského pohlaví byla substantiva *žena* (užíváno u osob od 18 let věku) a *dívka* (o osobách ve věku 11–20 let). Jednotlivě se objevila např. označení (některá patří spíše mezi výrazy, s nimiž je jistý věk jen asociován, viz výše): *holčina* (14 let), *pubertačka* (14 let), *školačka* (14 let), *dítě* (15 a 16 let), *děvče* (16 let), *sexbomba* (18 let), *slečna* (20 let), *dospělá* (30 let), *matka* (26 a 27 let), *studentka* (28 let).
- e) Největší pestrost označení (tj. nejvíce různých označení) se u obou pohlaví vyskytlo u osob ve věku 19 let (*muž*, *mladík*, *mladíček*, *hoch*; *žena*, *dívka*, *slečna*), což by mohlo naznačovat, že u osob daného věku autoři cítí nejvýrazněji možnost zařadit je do různých kategorií. U osob mužského pohlaví jsme sledovali pestřejší repertoár „základních“ označení typu *muž* či *mladík*, u osob ženského pohlaví byla naopak větší pestrost různých označení „jednotlivých“ (srov. d) výše).
- f) U osob mužského pohlaví bylo výrazně déle (tj. do jejich vyššího věku) užíváno označení profilující mládí (např. označení *mladík* se objevovalo u osob až do věku kolem třicítky; viz též dále) než u žen (např. označení *dívka* se objevovalo jen do 20 let věku označované osoby). V případě žen

se naopak zdá, že označení konotující dospělost (tj. *žena*) se užívá ustáleně už u osob nižšího věku, než je tomu u mužů.

Sonda do příslušného subkorpusu korpusu SYN2000, která by měla zachytit stav o přibližně 15 let starší než sonda do korpusu SYN2015, ukázala, že repertoár označení osob je dosti podobný výsledkům z korpusu SYN2015. Můžeme však v analyzovaném kontextu zaznamenat známky jistého pohybu v označování mužů: Zatímco označení *mladík* se v korpusu SYN2015 objevovalo v daném kontextu dosti pravidelně při označování osob ve věku 17–28 let a jednotlivě (někdy s různými expresivními příznaky) i osob ve věku 30 a 32 let (srov. též výše), v korpusu SYN2000 se zdá věková hranice pro užívání označení *mladík* umístěna do věku nižšího, a to přibližně o tři roky. Označení se v korpusu SYN2000 objevovalo v daném kontextu do věku 25 let a jednotlivě se vyskytlo ještě ve věku 27 let¹⁸.

4. Závěrem

Označování lidského věku a komunikace o různých jeho obdobích je komplexním jevem ovlivněným mnoha subjektivními i objektivními faktory. V naší sondě jsme se soustředili na konceptualizaci lidského věku v současném veřejném diskursu, zejména v textech tištěných médií. Jsme si vědomi toho, že zkoumaný materiál i užité výzkumné metody mají své limity a že naše sonda problematiku konceptualizace lidského věku v současné češtině ani zdaleka nevyčerpává, spíše jen signalizuje jisté tendence. Zajímavé a potřebné by bylo analyzovat i jiné komunikační kontexty a komunikaci o dalších obdobích lidského života.

V komunikaci o lidském věku ve zkoumaném typu komunikátů jsme zaznamenali několik výrazných tendencí. Za důležité pokládáme to, že označování věku osob může být součástí různých komunikačních strategií a může sloužit k vyjadřování subjektivního hodnocení. V našem materiálu se např. zdůraznění vyššího či nižšího věku pomocí věkově specifického výrazu mohlo podílet na vyjádření kladného či záporného hodnocení aktivit dané osoby. Užití věkově specifických výrazů s různými konotacemi pak mohlo sloužit k vyjádření pozitivního nebo negativního hodnocení označované osoby. Analýza také naznačila, že se liší komunikace o věku mužů a žen, a to v konotacích spojovaných s jistým věkem, v množství zmínek o mužích a o ženách jistého věku, v repertoáru užívaných věkově specifických výrazů i v ostrosti vymezení jednotlivých věkových kategorií a jejich délce. Zdá se rovněž, že v daném typu diskursu dochází

¹⁸ Další drobné korpusové sondy naznačují i jiné možné pohyby v oblasti označování lidského věku. Některá označení se např. patrně přestávají užívat (např. *mladá paní* bylo v daném kontextu zachyceno jen jednou u osoby ve věku 25 let a jen v korpusu SYN2000).

k jistému posunu při komunikaci o hranicích některých věkových období – náš výzkum se soustředil na hranici ne-dospělosti a dospělosti a naznačil možné prodlužování období, když jsou o mužích užívány věkově specifické výrazy profilující mládí či nedospělost.

Předpokládáme, že některé ze sledovaných tendencí mají obecnější platnost (srov. např. tendenci spojovat spíše negativní kontace se stářím, popř. odlišné vnímání stejného věku u žen a u mužů) a projevují se i v jiných komunikačních situacích. Zároveň však dané jevy mají povahu „jen“ tendencí, tj. nejsou jediným způsobem komunikace o lidském věku a i v daném materiálu se objevují příklady, které jim nepodléhají.

Prameny

Lidové noviny. (duben až srpen 2018)

Mladá fronta Dnes. (duben až srpen 2018)

Hospodářské noviny. (duben až srpen 2018)

Müllerová, L. (2018, 21. 4.). *Královna Alžběta II. slaví 92 let!* Dostupné z https://www.prozeny.cz/clanek/kralovna-alzbeta-ii-slavi-92-let-44263?dop-ab_variant=&seq-no=1&source=hp.

SYN2000: Čermák, F. a kol. (2000). *SYN2000: žánrově vyvážený korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z <http://www.korpus.cz>.

SYN2015: Křen, M. a kol. (2015). *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z <http://www.korpus.cz>.

Bibliografie

Blatterer, H. (2010). The Changing Semantics of Youth and Adulthood, *Cultural Sociology*, 4, 1, 63–79.

Butakova, L. (2018). Old Age as a Conceptual Phenomenon: Regional and Age Aspects of Associative Semantics, *Psycholinguistics*, 23, 2, 25–39.

Hasmanová Marhánková, J. (2008). „No co, tak je mi šedesát pět let.“ Vztah žen k viditelnému fyzickému stárnutí, *Sociální studia*, 1, 35–53.

Havlová, E. (2017/1963). *Názvy pro věk a věčnost v indoevropských jazycích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Christou, A. (2016). Panna a baba. Tradiční obraz ženy v proměnách života. W: L. Saicová Řimalová, I. Vaňková (red.), *Lidský život v každodennosti a v jazyce (87–94)*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

- Jaké korpusy zpřístupňuje Český národní korpus?* Dostupné z: <http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:uvod> [Cit. 29. 3. 2019].
- Korpus SYN2000.* Dostupné z: <http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2000> [Cit. 29. 3. 2019]
- Pitti, I. (2017). What Does Being an Adult Mean? Comparing Young People's and Adults' Representations of Adulthood, *Journal of Youth Studies*, 20, 9, 1225–1241. *Přehled klasifikace textů v SYN2015.* Dostupné z: http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:klasifikace_textu_syn2015 [Cit. 29. 3. 2019]
- Rejzek, J. (2016). Č. věk, *psl.* věкъ – *etymologické a sémantické souvislosti.* W: L. Saicová Římalová, I. Vaňková (red.), *Lidský život v každodennosti a v jazyce (77–81).* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Sýkorová, D. (2009). Věková identita, *Sociológia*, 41, 2, 149–167.
- Šimíčková-Čížková, J. a kol. (2008). *Přehled vývojové psychologie.* Olomouc: Univerzita Palackého.
- Vidovičová, L., Gregorová, E. (2007). Věkové normy v sociologické perspektivě, *Sociální studia*, 1–2, 201–217.

KONCEPTUALIZACJA LUDZKIEGO WIEKU WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU CZESKIM I JEJ ODZWIERCIEDLENIE W DISKURSY PUBLICZNYM

(Przekład skróconej wersji artykułu)

Periodyzacja ludzkiego wieku oraz sposoby jego wyrażania to złożony system, na który wpływa szereg rozmaitych czynników, w tym zarówno subiektywne postrzeganie wieku przez różnych rozmówców, jak i ogólne normy społeczne. Na postrzeganie wieku i różnych okresów w życiu człowieka może mieć wpływ także to, jak dane zjawiska są komentowane w dyskursie publicznym. Skupiliśmy się więc na analizie komunikatów dotyczących wieku we współczesnych czeskich mediach drukowanych. Zaczęliśmy od własnej ekscerpji prasy codziennej (*Lidové noviny*, *Mladá fronta DNES*, *Hospodářské noviny*); korzystaliśmy też z subkorpusów tekstów publicystycznych (SYN2015 i SYN2000), zawartych w Czeskim Korpusie Narodowym.

Jakościowa analiza ekscerpowanej prasy codziennej pozwala wskazać kilka wyraźnych tendencji, dotyczących ludzkiego wieku, które zaznaczają się w badanych tekstach (pewne tendencje są widoczne również w innych kontekstach). Nie wszystkie „wartości” wieku postrzegane są jako równie istotne – w opisywanym materiale za „ważniejsze” uważane są przede wszystkim rocznice okrągłe. Można jednak wyróżnić także inne wartości, np. u osób w bardzo zaawansowanym wieku czy u tych, których wiek pokrywa się z „wiekiem” jakiegoś ważnego wydarzenia, które społeczeństwo właśnie wspomina. Istnieją także różnice między określeniami dotyczącymi wieku mężczyzn i kobiet – łączą się one m.in. ze stereotypami związanymi z płcią. Jeśli chodzi o kobiety, wydaje się, że ich coraz starszy wiek ma wyraźniejsze niż w przypadku mężczyzn negatywne konotacje, ponadto większy nacisk kładzie się na zmieniający się wraz z wiekiem wygląd fizyczny kobiet.

Używanie określeń związanych z precyzowaniem wieku jakiejś osoby może również służyć jako środek o funkcji ewaluatywnej. Chodzi o podkreślenie wyjątkowego charakteru jakiegoś działania w odniesieniu do wieku osoby w nie zaangażowanej. Np. zaznaczenie jej młodego wieku w sytuacji, gdy ktoś wykonał coś, czego zwykle oczekuje się od osób dojrzałych, albo podkreślenie konotacji niewinności i bezbronności związanych z młodością. Bywają też sytuacje „odwrotne” – widać je w tekstach opisujących ofiary i sprawców „złych zdarzeń”, w których jest mowa o pełnej odpowiedzialności za nie. Np. ofiary mogą być opisywane za pomocą wyrażen, które podkreślają ich związaną z wiekiem naiwność lub nieodpowiedzialność – zastosowanie tych środków ma na celu wzbudzenie w czytelnikach większych emocji. Dotyczy to także wyboru wyrażen niosących zależne od woli autora pozytywne lub negatywne konotacje oraz oceny danej osoby.

Analiza danych korpusowych (korpus SYN2015) z konstrukcjami typu *19letý* + rzeczownikowe oznaczenie osoby, np. *mladík* ‘19-letni młodzieniec’ (ze szczególnym uwzględnieniem określeń dotyczących wieku 10-35 lat) ujawniła z jednej strony dominację użyc odnośnych się do osób w wieku 19-34 lat (w tym zwłaszcza do wieku 22 lat, z przewagą wzmianek o mężczyznach w porównaniu ze wzmiankami o kobietach), z drugiej zaś – różnorodność repertuaru używanych rzeczowników specyfikujących wiek, np. w przypadku nazw odnoszących się do mężczyzn zbiór wyrażen „podstawowych” (takich jak *muž* ‘mężczyzna’, *mladík* ‘młodzieniec’, *kluk* ‘chłopak’, *chlapec* ‘chłopiec’ itp.)

okazał się bardziej zróżnicowany niż paralelny zestaw określeń kobiet. Oznaczenia konotujące ich niedojrzałość (*dívka* ‘dziewczyna’) używane były do młodszego wieku (do ok. 20 lat) w porównaniu z paralelnymi wyrażeniami odnoszącymi się do mężczyzn, np. wyraz *mladík* ‘młodzieniec’ występował jako określenie mężczyzn do ok. 28 lat, wyjątkowo do 32 lat. Porównanie danych między korpusami z roku 2000 i 2015 pokazało również, że w nowszym korpusie (SYN2015) górna granica używanych oznaczeń konotujących „młodość” mężczyzn w danym kontekście była przesunięta o trzy lata do przodu w porównaniu z korpusem starszym (SYN2000).

Tłumaczyła *Anna Jakubowska*